

3. Сташис В.В. Ответственность за умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения / В.В. Сташис // Проблемы социалистической законности. – Х., 1976. – Вып. 1. – С. 90-102.

4. Тарарухин С.А. Квалификация преступлений в следственной и судебной практике / С.А. Тарарухин. – К.: Юринком, 1995. – 208 с.

5. Бурдін В.М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: монографія / В.М. Бурдін. – Л.: ПАІС, 2006. – 200 с.

6. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах / А.Н. Попов. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 465 с.

7. Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности. Сборник судебных решений по уголовным делам. – К.: «Знання» України, 2013. – 240 с.

8. Ткаченко В.И. Понятие и виды покушения на преступление / В.И. Ткаченко // Вопросы теории и практики применения уголовного законо-дательства.. – Красноярск, 1990. – С. 47-57.

9. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / Навроцький В. О. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 704 с.

10. Ляпунов Ю.Квалификация умышленного причинения в состоянии силь-ного душевного волнения тяжких телесных повреждений, повлекших смерть потерпевшего / Ю. Ляпунов // Социалистическая законность. – 1977. – № 2. – С. 60-62.

УДК 343.163

Вітрук О.В.,
здобувач кафедри кримінального
процесу та криміналістики
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ПОТЕРПІЛОМУ ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ШКОДИ

Стаття присвячена аналізу процесуальних гарантій забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Проаналізовано засади кримінального провадження з метою виокремлення

процесуальних гарантій. Виявлено наявні недоліки в законодавчому регулюванні та запропоновані можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: відшкодування шкоди, потерпілий, процесуальні гарантії, прокурорський нагляд, європейські стандарти відшкодування шкоди.

Стаття посвячена аналізу процесуальних гарантій забезпечення возмещения потерпевшему причинного уголовным правонарушением вреда. Проанализированы принципы уголовного производства с целью выделения процессуальных гарантий. Выявлены имеющиеся недостатки в законодательном регулировании и предложены возможные пути их решения.

Ключевые слова: возмещение вреда, потерпевший, процессуальные гарантии, прокурорский надзор, европейские стандарты возмещения вреда.

The article is dedicated to the analysis of the procedural guarantees of compensation of damage caused to the victim by a criminal offense. The principles of criminal proceedings have been studied with the aim of severance of procedural guarantees. Existing shortcomings in legislation have been revealed and possible ways of emends have been suggested.

Keywords: compensation of damage, victim, procedural guarantees, prosecutor's supervision, European standards of redress.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Реалізація цих та інших конституційних положень у кримінальному процесі безпосередньо пов'язана із розширенням та належною реалізацією процесуальних прав осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, зокрема права на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням фізичної, майнової чи моральної шкоди.

Метою дослідження є аналіз процесуальних гарантій забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди є одним із найперспективніших напрямків удосконалення кримінального процесуального законодавства України. Ця проблема була актуальною вже з перших років проголошення незалежності України і досі залишається такою. Ще у 2004 році Указом Президента України було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, відповідно до якої потерпілі повинні мати право на відшкодування заподіяної вчиненим злочином майнової та моральної шкоди, а також шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, а близькі родичі потерпілого – на компенсацію шкоди, заподіяної його смертю внаслідок злочину, навіть у тому випадку, коли не встановлено особу, яка скоїла злочин, або якщо вона переховується чи є неплатоспроможною. Особа, яка скоїла злочин, зобов'язана відшкодувати заподіяну злочином шкоду також і у разі звільнення її від кримінальної відповідальності. Відшкодування заподіяної шкоди здійснюється в порядку, передбаченому законом. Згідно з цим документом основними напрямками забезпечення захисту законних прав та інтересів потерпілих є також впровадження міжнародних принципів захисту законних прав та інтересів потерпілих, визначених Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року) та Європейською Конвенцією щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів (від 24 листопада 1983 року); впровадження у новому Кримінально-процесуальному кодексі України норм, які передбачають розширення процесуальних прав потерпілих відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи R(85)11 щодо становища потерпілого в рамках кримінального права та процесу [3, п. 3].

Принципи, встановлені Декларацією 1985 року, стосовно відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди

можна умовно поділяють на чотири групи. До першої групи відносять положення про заходи забезпечення повноправної участі потерпілого у процесі. Друга група принципів пов'язана із відшкодуванням заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди (в Декларації це позначається терміном «реституція»). У даному випадку мова йде про відшкодування з боку самих правопорушників або осіб, які несуть відповідальність за їх дії. Реституція повинна включати повернення речей або виплату заподіяної шкоди або збитків, відшкодування витрат, понесених в результаті віктимізації, надання послуг і відновлення у правах (п. 8 розд. «А»). У тому випадку, коли мова йде про злочини посадових осіб, вчинені під час виконання службових повноважень, компенсація має виплачуватися державою (п. 11 розд. «А»). Третя група принципів стосується компенсаційних виплат з боку держави. Положення Декларації містять тут ряд обмежень у виплаті коштів. По-перше, мова про зазначену компенсацію – йде тільки в тих випадках, коли компенсацію неможливо отримати в повному обсязі від правопорушника або з інших джерел; компенсація виплачується лише: особам, які в результаті тяжких злочинів отримали значні тілесні ушкодження або суттєво підірвали своє фізичне або психічне здоров'я; сім'ям, зокрема утриманцям осіб, які померли або стали фізично або психічно недієздатними в результаті такої віктимізації (п. 12 розд. «А»). Таким чином, відшкодування за рахунок держави досить обмежене і, фактично, Декларація залишає національному законодавцю чимало лазівок для того, щоб уникнути покладення на себе обов'язку відшкодувати шкоду. Четверта група принципів відноситься до відшкодування шкоди за рахунок спеціально створюваних позабюджетних фондів (п. 13 розд. «А») [5, п.п. 11-13].

Аналізуючи вищевказані норми, слід зазначити, що не всі вони призначені для кримінального процесу, але навіть ті з них, які повинні бути реалізовані в рамках кримінально-процесуальної діяльності, навряд чи можуть застосовуватися безпосередньо, навіть якби національний законодавець допускав таке застосування міжнародних норм. Ці норми-принципи настільки розпливчаті, що з'являється реальна можливість їх двоякого тлумачення. У більшості випадків ці принципи адресовані не до правозастосувача, а до законодавця, і потребують додаткового закріплення у національних нормативно-правових актах.

Як позитивне слід відзначити те, що Декларація встановлює права потерпілої особи, в тому числі і право на відшкодування, незалежно від будь-якої формальної обставини, яким традиційно у кримінальному процесі є факт визнання потерпілої особи цивільним позивачем, виражений у відповідному процесуальному акті. Це зовсім не означає, що потрібно виключити необхідність визнання особи потерпілою. Варто лише звернути увагу на те, що виникнення у особи статусу потерпілого викликано об'єктивними обставинами, а не розсудом компетентного органу чи посадової особи.

Процесуальні гарантії відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, передбачене не лише актами ООН, але й документами Ради Європи. Серед них слід, насамперед, виділити Європейську конвенцію щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів, підписану у Страсбурзі 1983 року, і яка вступила в силу 1 лютого 1988 року [6]. Цей міжнародно-правовий акт за своїм змістом багато в чому збігається з Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживань владою. Проте, будучи повністю орієнтованим на питання компенсації жертвам злочинів, він деталізує загальновизнані норми міжнародного права.

У розвиток норм вищезазваної Конвенції були прийняті Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28 червня 1985 державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу. У преамбулі документа говорилося про те, що в рамках системи кримінального судочинства необхідно звертати більше уваги на заподіяну потерпілому фізичну, психологічну, матеріальну і соціальну шкоду і розглянути заходи, які доцільно вжити у зв'язку з цим для задоволення його потреб. Країнам-учасникам Ради Європи було рекомендовано переглянути їх законодавство та практику на відповідність низці керівних принципів. Назвемо деякі з них, зокрема ті, що стосуються відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди: поліція повинна інформувати потерпілого про можливість отримання практичної та правової допомоги, компенсації з боку правопорушників і компенсації з боку держави; суд, який розглядає кримінальні справи, повинен мати право прийняти рішення про компенсацію шкоди потерпілому з боку правопорушника (для цього повинні бути усунені існуючі обмеження

або технічні перешкоди, які виключають в цілому використання такого заходу; у випадках, коли суд має можливість включити вимоги про відшкодування шкоди в рішення, яким завершується кримінальне провадження, значну увагу слід приділяти, серед інших умов, компенсації потерпілому з боку правопорушника); якщо компенсація признається як кримінальна санкція, вона повинна виконуватися аналогічно виконанню штрафів і мати перевагу перед іншими фінансовими санкціями, що застосовуються до правопорушника. У всіх інших випадках потерпілому повинна надаватися максимальна допомога в отриманні відшкодування (компенсації) [7].

Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи в частині відшкодування шкоди потерпілим відносяться до всіх без винятку стадій кримінального процесу – від відкриття кримінального провадження до виконання вироку. При цьому підкреслюється, що потерпілий повинен бути не об'єктом державної діяльності (хоч і спрямованої на допомогу жертві злочину), а повноправним учасником процесу, від якого залежить прийняття чи неприйняття тих чи інших рішень.

Директива Ради Європейського Союзу про компенсацію жертвам злочинів, прийнята 29 квітня 2004 року після аналізу практики реалізації названої Рекомендації КМ Ради Європи, констатує, що станом на 1 липня 2005 року кожна держава-член ЄС встановлює національний порядок, який гарантує справедливий й адекватну компенсацію жертвам злочинів. Директива також констатує, що компенсацію можна легко отримати потерпілим на практиці, незалежно від того, де саме в межах ЄС людина стала жертвою злочину. Це було досягнуто шляхом створення системи співпраці між національними органами, яка почала діяти з 1 січня 2006 року [8].

Процесуальні гарантії відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, закріплені також у національному кримінальному процесуальному законодавстві. Перш за все слід відзначити новий КПК України, який визначив своїм завданням охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, до яких відноситься і потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 2 КПК).

До процесуальних гарантій відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, відносять засади кримінального провадження. Засади кримінального провадження – це ті основоположні ідеї, на яких повинен будуватися кримінальний процес. Загальні засади кримінального провадження передбачені ст. 7 КПК України. До основних принципів кримінального судочинства відносять принципи законності, публічності та диспозитивності, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, недоторканність права власності; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому і підсудному права на захист; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами та інші.

Принцип законності займає одне з провідних місць у системі принципів кримінального процесу і зобов'язує суд, слідчого суддю, прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого, інших службових осіб органів державної влади неухильно і точно виконувати всі норми Конституції України, кримінального і кримінально-процесуального законодавства. Як процесуальна гарантія відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди принцип законності має особливо важливе значення, адже цей процес часто пов'язаний зі значним обмеженням демократичних прав і свобод осіб, залучених у сферу кримінального процесу, і надзвичайно важливим є дотримання вимог закону при застосуванні таких обмежень.

Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ст. 9 КПК). У частині заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди відповідно до цього принципу необхідно правильно визначити предмет доказування щодо цивільного позову в кримінальній справі, якщо він був заявлений, з'ясувати, у чому конкретно проявилася шкода (викраденні цінностей, знищенні чи пошкодженні майна,

будівель та ін.), який її розмір у грошовому (вартісному) обчисленні тощо.

Важливе значення для забезпечення прав потерпілих від злочину осіб має також принцип публічності, відповідно до якого органи розслідування і прокурор зобов'язані в силу закону і службового обов'язку вжити заходів до усунення негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення, в тому числі до відшкодування завданої ним шкоди.

Інституту відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди безпосередньо присвячено Главу 9 нового КПК. У ній передбачено такі способи відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому: добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди підозрюваним, обвинуваченим чи за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою; відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, за рахунок Державного бюджету України, цивільний позов у кримінальному провадженні.

Важливою процесуальною гарантією у цій сфері є процесуальна форма, що визначає порядок провадження в кримінальній справі в цілому, порядок проведення окремих процесуальних дій, а також порядок прийняття, зміст та форму процесуальних рішень. Дотримання процесуальної форми є непорушною умовою забезпечення законності у сфері кримінального судочинства, досягнення завдань, які стоять перед ним, важливою гарантією прав та інтересів учасників кримінально-процесуальної діяльності (у тому числі потерпілого), а також гарантією виконання обов'язків, що покладаються на суб'єктів процесу.

Кримінально-процесуальна форма щодо забезпечення відшкодування потерпілому завданої кримінальним правопорушенням шкоди визначається положеннями ст.ст. 55, 56, 61, 62, 63, 64, 127, 128, 129, 130 та ін. КПК України. Зазначені норми регулюють можливі способи і порядок відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди в кримінальному провадженні, а також визначають права потерпілих (цивільних позивачів) та обов'язки державних органів та посадових осіб (слідчого, слідчого судді, суду і прокурора) щодо забезпечення потерпілому необхідних умов

для реалізації його прав та законних інтересів в ході провадження в кримінальному провадженні.

До процесуальних гарантій, що забезпечують право на відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, відносять також обов'язки органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді і суду охороняти законні інтереси осіб, що постраждали від кримінального правопорушення, роз'яснювати і забезпечувати можливість реального здійснення ними своїх прав, а також правові засоби, за допомогою яких потерпілий має можливість реалізувати свої права і захистити законні інтереси, домагатися відновлення порушених прав та інтересів, у тому числі відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

У науковій літературі гарантії цієї групи поділяють на:

а) гарантії потерпілого бути визнаним учасником кримінального процесу (потерпілим і цивільним позивачем);

б) гарантії активної участі потерпілого у кримінальному провадженні з метою відновлення його прав і законних інтересів, порушених кримінальним правопорушенням. Такі гарантії здійснення прав потерпілого і цивільного позивача закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві, а саме право: на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом, подавати докази, давати пояснення, показання, брати участь у дослідженні доказів, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг та ін.;

в) гарантії охорони прав і законних інтересів потерпілого особами, що провадять кримінальний процес (це гарантії, спрямовані на виявлення, усунення і запобігання порушенням прав потерпілого, відновлення його порушених прав і законних інтересів) [9, с.70].

Заходи кримінально-процесуального примусу щодо забезпечення відшкодування шкоди потерпілому також є важливими процесуальними гарантіями відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і полягають насамперед у заходах щодо забезпечення відшкодування

заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. До таких заходів КПК відносить арешт майна, тимчасове вилучення майна та тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (Глава 16 КПК).

Важливими гарантіями відшкодування завданої злочинном шкоди є належним чином організований прокурорський нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а також судовий контроль, покликаний сприяти захисту прав та інтересів осіб, у тому числі й тих, яким кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням наділений широким колом повноважень, за допомогою яких він може забезпечити права потерпілого. Він також уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК та законом.

Відповідними повноваженнями наділений також керівник органу досудового розслідування (ст. 37 КПК).

Важливою процесуальною гарантією щодо питання відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, є також ст. 55 Конституції України, яка кожному гарантує право на оскарження у суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб. Кримінально-процесуальним законом (Глава 26 КПК) передбачена можливість оскарження на досудовому розслідуванні до слідчого судді рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, зокрема про: невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний

вчинити у визначений КПК строк, закриття кримінального провадження, відмову у визнанні потерпілим та ін.

У такому разі у випадку встановлення порушення прав осіб на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слідчий суддя шляхом розгляду скарг у порядку судового контролю поновлює порушені права осіб, яким кримінальним правопорушенням заподіяно шкоду, та охороняє ці права від подальшого обмеження.

Висновок. Процесуальні гарантії забезпечення відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди спрямовані на захист законних прав та інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень осіб, ефективно поновлення їхніх прав, своєчасне і повне відшкодування завданої їм шкоди. Вони є важливим елементом у механізмі захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення осіб і необхідними гарантіями захисту прав і законних інтересів осіб у кримінальному провадженні загалом, а тому потребують належного правового врегулювання і ефективної реалізації на практиці. Незважаючи на те, що у національному законодавстві і передбачені процесуальні гарантії відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, проте все ж особливу увагу слід приділити впровадженню принципів відшкодування шкоди, заподіяної потерпілим внаслідок кримінального правопорушення, які передбачені міжнародними нормативно-правовими документами, оскільки саме вони виступають орієнтиром вдосконалення національного кримінального процесуального законодавства.

Література:

1. Конституція України (із змінами і доповненнями). – К.: Атіка. 2006. – 62 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: офіційне видання. Текст прийнятий Верховною Радою України 13 квітня 2012 р. / М-во юстиції України. – К.: ІнЮре. 2012. – 356 с.
3. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004>
4. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Міжнародний захист прав і свобод людини. Збірник документів. – М., 1990.

5. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью правами человека // Организация Объединенных Наций. – Н.-Й., 1989. – С. 298 – 301.

6. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_319

7. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R (85) 11 від 28 червня 1985 державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hri.ru>

8. Директива Ради Європейського Союзу про компенсацію жертвам злочинів 2004/80/ЄС, прийнята 29 квітня 2004. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/civiljustice/comp_crime_victim/comp_crime_victim_en.htm

9. Орлов М. Кримінально-процесуальні гарантії відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином // Право України. – 2004. – №5. – С. 68 – 71.

УДК 343.13 : 341.49 (477)

Підгородинська А.В.,
канд. юрид. наук, доцент
кафедри кримінального процесу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ СУДОВИМИ УСТАНОВАМИ

В статті розглянуто актуальні питання співробітництва України з міжнародними судовими установами в рамках кримінального процесу. Проаналізовано поняття «міжнародний судовий орган», «міжнародна судова установа», «міжнародний трибунал», «міжнародний суд», на підставі чого зроблено висновок про відсутність суттєвих відмінностей, з кримінально-процесуальної точки зору, (які мають місце з позицій міжнародного права) між ними та про те, що всі ці органи